

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

ERIC J. EVANS

THATCHEROVÁ A THATCHERIZMUS

Radikálna politika,
ktorá dodnes ovplyvňuje svet

Pre mnohých bojovníkov proti komunizmu bola Thatcherová inšpiratívnou postavou. Vyhrala vojnu, nebála sa hovoriť, čo si myslí. Priamočiarejšie než ktorýkoľvek iný západný líder vyjadrovala nenávisť voči ríši zla, ktorá stále utláčala toľkých Európanov. Možno sa čudovať, že si tam thatcherizmus získal toľkých konvertitov?

premedia

HISTÓRIA

premedia

ERIC C. EVANS

THATCHEROVÁ A THATCHERIZMUS

Z angličtiny preložil
Tomáš Mrva

premedia

Eric J. Evans: Thatcherová a thatcherizmus

Prvé vydanie

Copyright © Eric J. Evans, 2018

Translation © Tomáš Mrva, 2023

Copyright © Vydavateľstvo Premedia

Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group

All Rights Reserved

ISBN 978-80-8242-153-1

Obsah

Predslov k štvrtému vydaniu	7
Predslov	9
Pod'akovanie	11
Chronológia	13
1 Sedemdesiate roky: vysvetlenie a korene	21
2 Voľby a depresia: 1979 – 1981	41
3 Triumfujúca Thatcherová: 1982 – 1988	57
4 Thatcherizmus a Konzervatívna strana	89
5 Útok na vládnu etiku	105
6 Útok na profesionálnu etiku	123
7 Thatcherová a zahraničie I: východná a západná Európa	143
8 Thatcherová a zahraničie II: obrana a Amerika	161
9 Thatcherová a zahraničie III: globálna štátnička	177
10 Pád: význam westlandskej aféry	195
11 Thatcherovej dedičstvo I: roky Johna Majora, 1990 – 1997	211
12 Thatcherovej dedičstvo II: experiment s novým labourizmom	223
13 Interpretácie	243
14 Záver	269
Sprievodca literatúrou	279

Predslov k štvrtému vydaniu

Čitatelia oboznámení s predchádzajúcimi vydaniami knihy *Thatcherová a thatcherizmus* zistia, že štruktúra tohto nového vydania zostáva z veľkej časti taká ako v minulých vydaniach. Jej cieľom je umožniť pochopenie tak Margaret Thatcherovej, najvplyvnejšej osoby v premiérskej funkcii v druhej polovici 20. storočia, ako aj „thatcherizmu“, po nej pomenovanej ideológie. Ako som argumentoval v treťom vydaní, dokonca ani najmocnejší politici nedokážu sami osebe určovať smerovanie svojho štátu, a len hŕstka môže tvrdiť, že prispela k rozhodujúcim zvratom, ktoré menia spôsob fungovania sveta. S odstupom takmer troch desaťročí, odkedy v roku 1990 prišla o moc, je v dobrom aj zlom jasné, že Margaret Thatcherová patrí k tej hŕstke.

Toto vydanie je rozšírené svojím rozsahom. Celý text je revidovaný, ale čitatelia nájdu v knihe úplne nové pasáže o Thatcherovej a Írsku (3. kapitola) a o vplyve neoliberalizmu na politický a ekonomický vývoj v Afrike (9. kapitola). Thatcherovej medzinárodný vplyv a jej celosvetová reputácia sú témy, ktoré boli v predchádzajúcich vydaniach trochu zatlačené do úzadia. Využívam príležitosť napraviť túto významnú nerovnováhu.

Podobne od tretieho vydania v roku 2013 sotva poľavil príval kníh a článkov o Margaret Thatcherovej. Výrazne som doplnil Sprievodcu ďalšou literatúrou s cieľom učiniť zadosť kvalite bádania, ktoré Thatcherovej kariéra stále podnecuje.

Eric J. Evans

Lancaster, február 2018

Predslov

Keď som pripravoval predchádzajúce vydanie tejto knihy, všimol som si, že zdôrazňovanie a hodnotenie súčasných alebo takmer súčasných osobností sa zvykne meniť v relatívne krátkom čase. Preto som obzvlášť uvítal možnosť vytvoriť štvrté vydanie, nie preto, že by Margaret Thatcherová bola začiatkom 21. storočia politicky aktívna. Pred svojou smrťou v roku 2013, krátko po treťom vydaní tejto knihy, mala dlho zdravotné ťažkosti. Plynutie času však umožnilo, aby sme zaujali jasnejšie stanovisko k jej celkovému vplyvu, nielen na Britániu, ale celosvetovo.

Potvrdzujem názor, ktorý som vyjadril v treťom vydaní, že Thatcherová bola jednoznačne najvplyvnejšou premiérskou osobnosťou v Británii v druhej polovici 20. storočia. Teraz je už možné povedať viac o pokračujúcom vplyve thatcherizmu začiatkom 21. storočia, tak v Británii, ako aj medzinárodne.

Dokonca ani najmocnejší politici nedokážu sami osebe určovať smerovanie svojho štátu, a len hŕstka môže tvrdiť, že prispela k rozhodujúcim zvratom, ktoré menia spôsob fungovania sveta. Dnes je jasné, že Margaret Thatcherová patrí k tej hŕstke. Len málokto môže pochybovať, že je jedným z tvorcov súčasného sveta.

Aby som ponúkol ucelenejší obraz Thatcherovej vplyvu, rozšíril som svoje pozorovania o thatcherizme vrátane Thatcherovej príspevku k praktickému uplatneniu vplyvných teórií ekonomického neoliberalizmu. Uplynutý čas mi tiež umožnil poskytnúť prepracovanejší pohľad na Thatcherovej vplyv počas premiérskeho pôsobenia jej nástupcu Johna Majora. Teraz sa môžem pokúsiť aspoň o predbežné hodnotenie vplyvu Thatcherovej aj thatcherizmu na to, ako sa k moci dostali „noví labouristi“ a na základe akých princípov vládli. Čitatelia oboznámení s predchádzajúcimi vydaniaми si všimnú – a dúfam, že ocenia – väčší

priestor venovaný medzinárodnému vplyvu Thatcherovej. Zaradil som tiež kapitolu, v ktorej sa pokúšam zamýšľať nad témami, o ktorých treba uvažovať pri interpretácii významu thatcherizmu.

Byť požiadaný o nové vydanie dlho používanej knihy je privilegium aj príležitosť. Odkedy som pracoval na treťom vydaní, objavilo sa značné množstvo nových štúdií o Thatcherovej samotnej, ako aj o celkovom vplyve thatcherizmu. Tie, ktoré považujem za najvýznamnejšie, spomínam v Sprievodcovi ďalšou literatúrou. V tomto revidovanom texte sa tiež pokúšam rozoberať ich hlavné argumenty. V dôsledku tohto faktoru ako aj zmeny môjho vlastného vnímania sa na niektorých miestach nový text značne líši od predchádzajúcich vydaní. Čitatelia, dúfam, dospejú k záveru, že toto revidované vydanie nie je zneužitím ani privilegia, ani príležitosti na kritické zhodnotenie Thatcherovej a thatcherizmu.

Eric J. Evans

Lancaster, február 2018

Pod'akovanie

Písanie tejto knihy mi do veľkej miery umožnili ľudia, ktorí mi pomohli svojimi postrehmi pri súkromnej konverzácii aj pri formálnejšom hodnotení. Obzvlášť rád by som ocenil spoluredaktorku edície Vytváranie súčasného sveta Ruth Henigovú, ktorá sa so mnou štedro podelila o svoje oveľa väčšie praktické vedomosti o súčasnej politike. Jej podrobné komentáre ku každému vydaniu tejto knihy sú neoceniteľné. V raných fázach života tejto knihy sa Mike Goldsmith zo Salfordskej univerzity vzdal značného množstva svojho času, aby prispel detailnými návrhmi k vylepšeniu prvého vydania a jeho postrehy si zachovali svoju hodnotu, keď som skúmal prepojenie medzi centrálnou vládou a miestnou samosprávou za Thatcherovej vlády a aj v neskoršom období. Samozrejme, som vďačný nakladateľstvu Taylor & Francis za možnosť vytvoriť štvrté vydanie, pretože mi to umožnilo vyhodnotiť vplyv Thatcherovej kariéry v širšom chronologickom kontexte.

Som vďačný Lancasterskej univerzite, že mi po odchode do dôchodku udelila status emeritného profesora. To mi umožnilo naďalej využívať knižničné fondy a zachovať si rozsiahle práva na výpožičky. Tak ako vždy, personál Lancasterskej univerzitnej knižnice reagoval na moje požiadavky s príkladnou efektívnosťou. Teším sa z možnosti poďakovať sa personálu Leedskej univerzitnej knižnice a obzvlášť pracovníkom a pracovníckam jej úžasnej Brothertonovej knižnice. Vrelo ma privítali a odpoveďami na moje nováčikovské otázky mi umožnili cítiť sa tam ako doma a ušetrili mi pri tom množstvo času.

Počas prípravy knihy boli pre mňa Laura Pillsworthová a Morwenna Scottová skvelým zdrojom vedomostí, povzbudenia a odporúčaní o neustále sa meniacich technických záležitostiach tvorby akademickej publikácie. Som im tiež vďačný za ich neustálu a vreľú podporu projektu.

Podpora a rady Richarda Evansa a Michaela Walmsleyho vo všetkých otázkach informačných technológií boli rozsiahle, ale aj nevyhnutné. Ich trpezlivosť s človekom, ktorý sa učí pomaly a smeruje aspoň k miernej pokročilosti – ale nikdy ju nedosiahol –, bola nevyčerpateľná. Som ich veľkým dlžníkom. A na záver – Gerry Cotter bol natoľko milý, že sa podujal na namáhavú prácu prečítať si celý rukopis. Jeho bystré a dobromyseľné komentáre výrazne vylepšili súdržnosť textu.

Všetci vyššie spomenutí mi uľahčili cestu a zabránili početným chybám a dezinterpretáciám. Za chyby a ďalšie nedokonalosti, ktoré v knihe zostali, samozrejme, preberám úplnú a osobnú zodpovednosť.

Eric J. Evans

Lancaster, február 2018

Chronológia

- 1925** Margaret Thatcherová sa narodila 13. októbra ako druhé dieťa Alfreda Roberta, majiteľa potravín v Granthame v grófstve Lincolnshire, a jeho manželky Beatrice.
- 1935 – 1943** Študuje na strednej škole Kesteven and Grantham Girls' Grammar School.
- 1943 – 1947** Študuje na Oxfordskej univerzite (Somerville College) prírodné vedy so špecializáciou na chémiu.
- 1947 – 1951** Pracuje ako chemička vo výskume a začína externe študovať právo.
- 1950** V parlamentných voľbách sa ako kandidátka Konzervatívnej strany usiluje o kreslo v Dartforde (grófstvo Kent), ale neuspeje (február).
- 1951** V parlamentných voľbách sa jej druhýkrát nepodarí získať kreslo v Dartforde, hoci konzervatívci voľby celkovo vyhrávajú (október). Vydáva sa za Denisa Thatchera (december).
- 1953** Porodí dvojčičky: dcéru Carol a syna Marka (august).
- 1954** Stáva sa členkou advokátskej komory Lincoln's Inn, skladá záverečné advokátske skúšky a začína pracovať ako daňová právnička.
- 1958** Vyberajú ju ako kandidátku do parlamentu za Finchley (júl).
- 1959** Je zvolená poslankyňou parlamentu za londýnsky okrsok Finchley. Konzervatívci pod vedením Harolda Macmillana voľby vyhrali a posilnili svoju väčšinu v parlamente (október).
- 1961** Nastupuje do prvej vládnej funkcie ako parlamentná sekretárka na ministerstve dôchodkov a národného poistenia (október).
- 1964** Stáva sa tieňovou „hovorkyňou“ pre dôchodky po tom, ako konzervatívci tesne prehrali voľby (október).

- 1965** Stáva sa tieňovou „hovorkyňou“ pre bývanie a pôdu.
- 1966** Konzervatívci prehrávajú parlamentné voľby (marec). Stáva sa námestníčkou tieňového ministra financií (apríl).
- 1967** Stáva sa členkou tieňového kabinetu zodpovednou za palivá a energiu (október).
- 1968** Stáva sa tieňovou ministerkou dopravy.
- 1970** Konzervatívci vyhrávajú parlamentné voľby (jún). Stáva sa ministerkou školstva a vedy. Tento post zastáva počas celej vlády Edwarda Heatha (1970 – 1974).
- 1974** Konzervatívci na čele s Heathom dvakrát prehrávajú parlamentné voľby (február a október). Thatcherová sa nakrátko stáva tieňovou „hovorkyňou“ pre životné prostredie a otázky rozpočtu (marec). Rozhoduje sa vyzvať Heatha na súboj o líderstvo Konzervatívnej strany (november).
- 1975** Stáva sa líderkou strany. Zvíťazila v druhom kole (február). Stáva sa líderkou opozície a prvou ženou na čele jednej z hlavných strán v Spojenom kráľovstve.
- 1975 – 1979** Je líderkou opozície v čase, keď Labouristická strana má len veľmi tesnú väčšinu (1975 – 1978) alebo sa drží pri moci len s podporou Liberálnej strany (1978 – 1979). Počas zimy 1978/1979 (takzvanej „zimy nespokojnosti“) dochádza k množstvu štrajkov. Rastú obavy z moci odborov, čo hrá proti labouristom.
- 1979** Labouristická strana prehráva v Dolnej snemovni hlasovanie o dôvere (marec), čo urýchli konanie volieb. Konzervatívci ich vyhrávajú s väčšinou 43 kresiel (3. mája). Thatcherová sa stáva predsedníčkou vlády (4. mája). Zmenu ekonomickej politiky signalizuje zníženie sadzby dane z príjmu a výrazné zvýšenie dane z pridanej hodnoty (DPH) (jún). Thatcherová začína uplatňovať prísne deflačné ekonomické opatrenia, ktoré uprostred všeobecnej hospodárskej recesie vedú k prudkému nárastu nezamestnanosti. Konzervatívci získavajú 60 zo 78 kresiel vo voľbách do prvého Európskeho parlamentu. Konferencia v Lancaster House súhlasí s konaním slobodných volieb v Južnej Rodézii (Zimbabwe), ktoré vedú k nezávislosti tejto krajiny. Konzervatívci schvaľujú legislatívu, ktorá obmedzuje práva odborov na štrajkové hliadky

a útočia na systém najímania výlučne členov odborov. Zmeny v imigračných predpisoch rušia automatické právo manželov alebo snúbencov osôb usadených v Spojenom kráľovstve, aby sa mohli prisťahovať.

- 1980** Rozpočet predložený Geoffreyom Howeom obsahuje deflačnú „strednodobú finančnú stratégiu“. Nepokoje v Bristole (apríl). Počet nezamestnaných prekročí dva milióny.
- 1981** Nepokoje v Brixtone (apríl), Liverpoole a Manchestri (júl). Scarnova správa kritizuje rozsah chudoby v centrách miest a vyzýva na citlivejšie fungovanie polície. Zákon o britskom občianstve vytvára tri kategórie britských občanov. Pri prvej reorganizácii vlády sa do kabinetu dostávajú Nigel Lawson a Norman Tebbit.
- 1982** Počet nezamestnaných prekročí tri milióny. Británia bojuje vo vojne o Falklandy (máj a jún) po tom, ako Argentína uskutočnila inváziu na Falklandské ostrovy a okupovala ich (apríl). Argentínske jednotky sa vzdávajú, keď britské sily dobyjú Port Stanley (jún).
- 1983** Konzervatívci vyhrávajú parlamentné voľby s väčšinou 144 kresiel (jún). Thatcherová je zvolená za členku Kráľovskej spoločnosti. Spojené štáty bez konzultácie so Spojeným kráľovstvom uskutočnia inváziu na ostrov Grenada, ktorý je súčasťou Spoločenstva národov (Commonwealthu) (október). Americké strely s plochou dráhou letu sú umiestnené na základni Greenham Common (november).
- 1984** Začína sa štrajk Národnej únie pracovníkov baní (NUM) (marec). Na stretnutí Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) vo Fontainebleau sa uzavrela diskusia o britskom rozpočtovom rabate a dohodol sa trvalý britský príspevok do fondov EHS (jún). V druhých voľbách do Európskeho parlamentu získavajú konzervatívci 45 kresiel a labouristi 32 (jún). Počas konferencie Konzervatívnej strany v hoteli Grand v Brightone vybuchla bomba nastražená Írskou republikánskou armádou (IRA) (október). Thatcherová mala šťastie a unikla smrti alebo vážnemu zraneniu. Predaj British Telecomu je prvou z veľkých privatizácií podnikov verejných služieb a ďalších firiem. Tieto predaje pokračujú až do deväťdesiatych rokov. Čína a Spojené kráľovstvo podpisujú dohodu o návrate Hongkongu pod čínsku správu od roku 1997 (december).

- 1985** Štrajk NUM sa končí víťazstvom zamestnávateľov – a vlády (marec). Nepokoje v Brixtone a Handsworth (september). Thatcherová a predseda írskej vlády Garret Fitzgerald podpisujú Anglo-írsku dohodu (november), ktorá poskytuje írskej vláde obmedzenú možnosť vyjadrovať sa k záležitostiam Severného Írska. Bezpečnostná spolupráca medzi Britániou a Írskom sa zlepšuje. Thatcherová odmieta podporiť návrhy Commonwealthu na ďalšie sankcie proti Južnej Afrike. Zákon o miestnej samospráve ruší Radu Veľkého Londýna a metropolitné zastupiteľstvá. Ich funkcie prechádzajú na menšie zastupiteľstvá mestských častí.
- 1986** Kríza týkajúca sa výrobcu vrtuľníkov Westland vedie k rezignácii Michaela Heseltinea a Leona Brittana z vlády (január). Je podpísaný Jednotný európsky akt (februára). Je rozpustené Zhromaždenie Severného Írska (jún). Začína sa štrajk pracovníkov tlačiarň novín patriacich Rupertovi Murdochovi (januára). Thatcherová povoľuje americkým lietadlám vzlietnuť z Británie, aby útočili na ciele v Líbyi (apríl). Deregulácia bánk („Veľký tresk“) (október). Anglo-americký samit v Camp Davide (november).
- 1987** Štrajk pracovníkov tlačiarň novín vlastnených Rupertom Murdochom sa končí neúspechom (február). Konzervatívci vyhrávajú parlamentné voľby s väčšinou 102 kresiel (jún). Počet nezamestnaných klesá pod tri milióny (jún). Vláda ohlasuje, že nový miestny poplatok (daň z hlavy), nahrádzajúci dovtedajšie majetkové dane, bude zavedený v Škótsku v roku 1989 a v Anglicku a Walese v roku 1990. Prepad na londýnskej burze (Čierny pondelok) vymazal značnú časť z hodnoty akcií (október).
- 1988** Zákon o imigrácii sprísňuje kontrolu prisťahovalectva. Horná sadzba dane z príjmu je znížená na 40 percent a štandardná sadzba na 25 percent (marec). Thatcherová má prejav v Bruggách, v ktorom sa vyjadří proti krokom smerom k väčšej európskej jednote (september). Všeobecný certifikát stredoškolského vzdelania (GCSE) nahrádza predchádzajúce samostatné skúšky – Všeobecný certifikát vzdelania bežnej úrovne a Certifikát stredoškolského vzdelania (CSE). Zákon o reforme školstva zavádza národné kurikulum, ktorého sa majú držať všetky štátne školy. Zákon o zamestnanosti dáva zamestnancom právo ignorovať

výsledky hlasovania odborov v prospech štrajku. Nad škótskym mestom Lockerbie líbyjskí teroristi spôsobia výbuch amerického civilného lietadla Boeing (december).

1989 Viac ako trom miliónom obyvateľov Hongkongu s britským pasom je odopreté právo usadiť sa v Spojenom kráľovstve. Británia odmieta plán Európskej komisie na Sociálnu chartu (jún). Thatcherová sa stáva najdlhšie slúžiacou osobou v premiérskej funkcii v 20. storočí. Prekonáva deväťročné pôsobenie Winstona Churchilla. V tretích voľbách do Európskeho parlamentu konzervatívci prichádzajú o väčšinu. Získali 32 kresiel, kým labouristi 45 (jún). Úrokové sadzby dosahujú 15 percent. Zo základne Greenham Common sú odvezené strely s plochou dráhou letu (august). Po sporoch medzi ministrom financií Nigelom Lawsonom a Thatcherovej ekonomickým poradcom Alanom Waltersom obaja rezignujú (september a október). Ministrom financií sa stáva John Major. Anthony Meyer vyzýva Thatcherovú na súboj o vedenie Konzervatívnej strany (december).

1990 V Londýne vypuknú protesty proti dani z hlavy (marec). Zákon o zamestnanosti zakazuje odmietnuť zamestnať človeka, ktorý nie je v odboroch. Thatcherová je vyznamenaná Radom za zásluhy. Legislatíva o Národnej zdravotnej službe (NHS) zavádza trhové mechanizmy prostredníctvom „zákazníkov“ a „poskytovateľov“. Británia vstupuje do Európskeho menového systému (EMS) s kurzom 2,95 nemeckej marky za libru, ktorý mnohí komentátori považujú za privysoký (október). Geoffrey Howe rezignuje na post vo vláde a prednesie v Dolnej snemovni ľudu zničujúci rezignačný prejav (november). Michael Heseltine ohlasuje, že vyzve Thatcherovú na súboj o vedenie strany (november). Thatcherovej sa v prvom kole o štyri hlasy nepodarí získať absolútnu väčšinu a z druhého kola odstúpi, keď jej ministri povedia, že jej víťazstvo je nepravdepodobné. Následne odstúpi z funkcie predsedníčky vlády (28. novembra). Denis Thatcher sa stáva dedičným baronetom.

1992 Thatcherová opúšťa Dolnú snemovňu, keď je parlament pred voľbami rozpustený. Za konzervatívcov zastupovala volebný okrskok Finchley nepretržite od roku 1959. Stáva sa členkou Snemovne lordov ako barónka Thatcherová z Kestevenu (jún).

- 1995** Na základe kráľovskej nominácie sa Thatcherová stáva členkou Podväzkového radu.
- 2002** Thatcherová oznamuje, že sa zo zdravotných dôvodov sťahuje z verejného života (22. marca).
- 2003** Zomiera Denis Thatcher (26. júna). Jeho syn Mark sa stáva jeho nástupcom ako 2. baronet zo Scotney (grófstvo Kent).
- 2011** Thatcherovej kancelária v Snemovni lordov ukončila činnosť, symbolizujúc záver Thatcherovej parlamentnej kariéry.
- 2013** Margaret Thatcherová zomiera 8. apríla v hoteli Ritz v centrálnom Londýne.